

Kennis of cultuur?

Het belang van opleiding en deelname aan schone kunsten bij partnerkeuze in Nederland tussen 1948 en 1992

1. Inleiding

Als mensen een partner voor het leven kiezen, dan selecteren ze vaak een persoon die gelijke sociale kenmerken heeft. Zo trouwt men meestal met een geloofsgenoot (Hendrickx, Lammers & Ultee 1989), met een persoon van hetzelfde beroep (Smits, Ultee & Lammers 1993), of met iemand van hetzelfde opleidingsniveau (Sixma & Ultee 1983). Dit verschijnsel van huwen binnen de eigen groep wordt 'homogamie' of 'endogamie' genoemd.¹ Het tegenovergestelde verschijnsel - trouwen buiten de groep - heet 'heterogamie' of 'exogamie'.

In dit artikel stellen we vragen over homogamie wat betreft statuskenmerken voor de Nederlandse samenleving na de Tweede Wereldoorlog. We bestuderen de mate waarin personen van gelijk opleidingsniveau met elkaar trouwen (*opleidingshomogamie*) en de mate waarin personen met elkaar trouwen die gemiddeld even veel deelnemen aan cultuur met een grote c (*cultuurhomogamie*). Opleidingshomogamie is reeds uitgebreid bestudeerd voor Nederland (De Hoog 1979, Sixma & Ultee 1983, Hendrickx, Uunk & Smits 1995). In het algemeen hebben studies laten zien dat de neiging om binnen de eigen opleidingsgroep te trouwen is afgenomen na de Tweede Wereldoorlog. In de jaren tachtig en negentig vindt er echter een afvlakking van de trend naar minder opleidingshomogamie plaats (Hendrickx, Uunk & Smits 1995).

De mate waarin partners ten tijde van hun huwelijkssluiting gelijkenissen vertonen wat betreft hun deelname aan de schone kunsten is niet bestudeerd. Een vaststelling van de mate van cultuurhomogamie en een vergelijking met opleidingshomogamie is echter belangrijk. Volgens bepaalde sociologische theorieën zou met de overgang van industriële naar post-industriële samenlevingen de cultuurhomogamie de opleidingshomogamie als sterkste vorm van statushomogamie vervangen. De Singly (1993) stelt dat door de toegenomen vrije tijd en grotere vrijheid van keuze, deelname aan en kennis van de schone kunsten een belangrijkere plaats in gaat

nemen in het leven van mensen. Jonge mensen zouden elkaar vaker via culturele activiteiten ontmoeten en ook vaker op hun competentie in cultuur als levenspartner uit gaan kiezen. De overeenkomsten in opleidingsniveau die tussen huwelijkspartners ontstaan zijn volgens deze theorie een bijverschijnsel van het sterke positieve verband tussen cultuurdeelname en opleidingsniveau. Volgens een andere theorie, een specifieke toepassing en uitwerking van Bourdieus werk over 'economisch' en 'cultureel kapitaal' (Bourdieu 1972, 1974, 1979, 1983, 1989), zou deelname aan cultuur en het kiezen van een partner op dit kenmerk niet min of meer toevallig plaatsvinden, maar een strategie zijn. Ze wordt toegepast door personen uit hogere statusgroepen om zich van personen uit lager statusgroepen te onderscheiden. Bij steeds groter wordende deelname van lagere sociale klassen aan het hoger onderwijs is deelname aan en selectie op cultuur belangrijk omdat opleidingshomogamie als middel tot sociaal onderscheid in effectiviteit afneemt. Hogere statusgroepen zouden onder deze omstandigheden steeds vaker de voorkeur geven aan een huwelijk met een persoon die cultuur hoog in zijn of haar vaandel heeft staan. Als deze sterkere nadruk op cultuurdeelname ertoe leidt dat de culturele elite met elkaar trouwt, en degenen die minder aan cultuur deelnemen dat ook doen, dan leidt dit tot een toename van cultuurhomogame echtverbintenissen. Het op huwelijksmarkten geldende onderscheid naar opleiding zou daarmee worden vervangen door een 'nieuw' cultureel onderscheid. De maatschappelijke openheid neemt dan niet toe.

2. Probleemstellingen

Om te onderzoeken wat de rol is van opleiding en cultuurdeelname bij de partnerkeuze, gaan we allereerst na wat de ontwikkelingen zijn in opleidings- en cultuurhomogamie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog. We vragen ons af in hoeverre mensen bij huwelijkssluiting een voorkeur hebben voor een overeenkomstige deelname aan de schone kunsten, in welke mate deze neiging tot cultuurhomogamie in het naoorlogse Nederland sterker is geworden, en in hoeverre ze groter is dan de neiging tot opleidingshomogamie (probleemstelling 1).

Het vaststellen van opleidings- en cultuurhomogamie is geen eenvoudige kwestie en roept een nieuwe vraag op. We kunnen het verband tussen de opleidingsniveaus van partners bepalen door in bivariate analyses eenvoudigweg het verband uit te rekenen tussen de opleiding van de man en die van zijn vrouw, zoals de hierboven vermelde studies hebben gedaan. We kunnen opleidingshomogamie echter ook in multivariate analyses vast-

stellen, rekening houdend met de cultuurdeelname van beide partners. De vraag is dan in hoeverre partners met elkaar qua opleidingsniveau overeenkomen *onafhankelijk* van hun neiging tot cultuurhomogamie en de samenhang tussen cultuurdeelname en opleiding. Wij denken dat het gebruik van multivariate modellen voor opleidings- en cultuurhomogamie een vooruitgang is ten opzichte van oudere, bivariate modellen omdat het tot andere, meer informatieve resultaten kan leiden. Multivariate analyse kan uitwijzen dat het verband tussen de opleidingsniveaus van partners *geringer* is dan eerder was vastgesteld in bivariate analyse. Dit betekent dat personen minder voorkeur voor opleidingshomogamie vertonen dan bivariate uitkomsten doen denken: een deel van het oorspronkelijke verband zou een *bijprodukt* (Blau & Duncan 1967, 358) kunnen zijn van het feit dat mensen op cultuur letten en het feit dat cultuurdeelname en opleiding met elkaar samengaan. In dit artikel passen we zowel de oude als nieuwe technieken ter vaststelling van homogamie toe en gaan we in navolging van Blau en Duncan na in hoeverre sprake is van bijprodukten in de beide vormen van statushomogamie. Ook gaan we na in hoeverre de trendbevindingen anders uitpakken wanneer we multivariate in plaats van bivariate modellen schatten (zie ook Uunk & Ultee 1995). Vragen over schijnverbanden en schijntrends in opleidings- en cultuurhomogamie beschouwen we als nevenvraag van dit artikel (probleemstelling 2).

De derde en laatste manier waarop we in dit artikel het belang van cultuurdeelname en opleiding bij de partnerkeuze vaststellen is niet door te kijken naar homogamie, maar door te kijken in hoeverre er 'afruil' plaatsvindt tussen opleiding en cultuur bij huwelijkssluiting. We gaan na in hoeverre in Nederland na de Tweede Wereldoorlog, *onafhankelijk van opleidings- en cultuurhomogamie*, huwelijken plaatsvonden tussen personen die veel aan cultuur deelnemen en personen met een hoog opleidingsniveau. Deze afruil van een vorm van symbolische status (cultuur) tegen een bepaalde economische status (opleiding; vergelijk Merton 1976 [1944]) zou vroeger vooral plaatsvinden tussen laag opgeleide, cultureel ontwikkelde vrouwen en hoog opgeleide, cultureel weinig ontwikkelde mannen. Vrouwen konden door veel aan cultuur deel te nemen aantrekkelijke huwelijkskandidates worden voor hoog opgeleide mannen die zelf te weinig tijd of interesse hadden om veel aan cultuur deel te nemen. Als gevolg van afnemende sekse-ongelijkheid in onderwijs en beroep zouden tegenwoordig dit soort ruil-huwelijken minder plaatshebben. Vrouwen zijn nu relatief meer geïnteresseerd in cultureel ontwikkelde mannen terwijl mannen relatief vaker de voorkeur geven aan economisch aantrekkelijke vrouwen. Onze laatste vraag betreft de houdbaarheid van deze voorstelling van zaken

(probleemstelling 3). Uitgeschreven luiden de vragen van dit artikel als volgt:

(1) In welke mate hebben mensen in Nederland na de Tweede Wereldoorlog bij huwelijkssluiting een voorkeur voor overeenkomstige deelname aan de schone kunsten, in welke mate nam in dat tijdsbestek cultuurhomogamie toe, en in hoeverre is ze sterker geworden dan opleidingshomogamie?

(2) In welke mate zijn de met bivariate modellen vastgesteld maten voor opleidings- en cultuurhomogamie schijnverbanden en in welke mate leidt multivariate analyse tot andere trendbevindingen?

(3) In welke mate is het belang van cultuurdeelname voor het verkrijgen van een partner met een hoge opleiding voor vrouwen groter dan voor mannen en in welke mate is dit mogelijk sekse-verschil in Nederland na de Tweede Wereldoorlog kleiner geworden?

Bij het beantwoorden van de vragen over het belang van cultuur en vrijetijdsbesteding bij partnerkeuze beperken we ons tot deelname aan de schone kunsten. Ruimere definities van cultuur en vrijetijdsbesteding zoals sportbeoefening en taal, eet- of kledinggewoonten zijn ook mogelijk. Vragen over zulke verschijnselen zijn echter praktisch minder goed onderzoekbaar. Ten eerste heeft één van de meest uitgewerkte theorieën over de manier waarop elites zich van anderen onderscheiden - Bourdieus werk over economisch en cultureel kapitaal - betrekking op culturele activiteiten met een grote c. Ten tweede bestaan er goede procedures om deelname aan cultuur te meten (zie bijvoorbeeld Ganzeboom 1984), terwijl er tot nu toe weinig onderzoek is gedaan naar minder 'legitieme' culturele activiteiten die bijvoorbeeld lagere van middenklassen onderscheiden. Zo heeft het zoeken naar verschillen in leefstijl tussen arbeiders en bedienden weinig opgeleverd (De Witte 1994). Dat goede meetprocedures bestaan voor deelname aan de schone kunsten heeft als bijkomend voordeel dat de voor de beantwoording van onze probleemstelling vereiste retrospectieve enquêtevragen - over cultuurdeelname ten tijde van huwelijkssluiting - minder dubieus zijn.

In vergelijking met bestaand onderzoek naar partnerkeuze hopen we op een aantal punten vooruitgang te boeken. Ten eerste vullen we een hiaat op in het onderzoek naar statushomogamie door voor Nederland trends in cultuurhomogamie te beschrijven. Dit is nog niet eerder gebeurd. Wel is uit onderzoek onder pasgetrouwden bekend dat partners tijdens hun kennismakingsperiode 'ongeveer even vaak naar de schouwburg gingen' (De Hoog 1982, 114). Ook is gebleken dat partners gedurende hun huwelijk elkaar in hun cultuurdeelname beïnvloeden (Van Berkel & De Graaf 1995).

Verder is duidelijk geworden dat iemands cultuurdeelname niet alleen afhangt van de eigen opleiding, maar ook van die van de (huwelijks-)partner (De Graaf & Ganzeboom 1990). Dit zijn echter weinig directe aanwijzingen voor de rol die cultuurdeelname speelt bij het kiezen van een partner.²

Een tweede wijze waarop we vooruitgang boeken, is door multivariate modellen toe te passen bij de analyse van opleidings- en cultuurhomogamie. Tot nu toe zijn deze modellen in Nederland alleen gebruikt voor opleiding en religie (Hendrickx 1994) en opleiding en sociale herkomst (Uunk & Ultee 1995). Het gebruik van multivariate modellen voor opleiding en cultuur is niet alleen een opvulling van een leemte, maar kan ook tot interessante resultaten leiden. Het kan uitwijzen dat opleidingshomogamie een gevolg is van overeenkomsten in cultuurdeelname tussen partners. Daarmee wordt de bewering van De Singly (1993) dat bij de partnerkeuze cultuur aan opleiding voorafgaat, getoetst.

Ten derde denken we vooruitgang te boeken met de modellen voor de afruil van cultuur en opleiding. DiMaggio en Mohr (1985) hebben het belang van cultuurdeelname voor het verkrijgen van een hoog opgeleide partner voor de Verenigde Staten voor mannen en vrouwen in aparte regressies vastgesteld. Ze hielden daarbij rekening met zowel de opleiding als de sociale herkomst van de respondent en vinden voor mannen en vrouwen positieve statistische associaties tussen de eigen cultuurdeelname en het opleidingsniveau van de partner. Deze bevinding hoeft echter niet te duiden op afruil. De gevonden samenhang zou een schijnverband kunnen zijn. Het kan *a priori* worden verwacht gegeven de neiging tot cultuurhomogamie en de positieve associatie tussen de cultuurdeelname van een persoon en zijn of haar opleidingsniveau. DiMaggio en Mohr konden met dit mogelijke schijnverband geen rekening houden omdat ze de cultuurdeelname van de partner niet opnamen in de analyse. De verbanden die DiMaggio en Mohr vonden zijn hierdoor mogelijk overschat. In dit artikel ondervangen we deze moeilijkheid door naast opleidingen van beide partners en cultuurdeelname van de respondent, ook de cultuurdeelname van de partner te modelleren. We bepalen dus niet regressies voor mannen en vrouwen apart, maar we schatten ze gelijktijdig in één model. Dit leidt tot kleinere en meer precieze schatters voor het verband tussen eigen opleiding en opleiding van de partner (opleidingshomogamie) en het verband tussen eigen cultuurdeelname en opleiding van de partner (afruil).³

Ten vierde hopen we met ons onderzoek een heel bepaalde bijdrage te leveren aan de algemene sociologie. Het door Bourdieu (1974, 32-33; Bourdieu 1989, 386-388) uitgesproken idee van compenserende strategieën of verdedigingsmechanismen, is vooral bekend uit theorieën over staats-

vorming aan het eind van het agrarische en het begin van het industriële tijdperk (Elias 1939). Het ontstaan van het gewelds- en belastingmonopolie in Frankrijk tussen 1300 en 1800 zou als gevolg hebben gehad dat de ontwapende adel zich van de opklimmende burgerij ging onderscheiden door steeds scherpere maatstaven voor beschaafd gedrag. De vraag is nu in hoeverre zulke verdedigingsmechanismen een meer algemene betekenis hebben. Doen zij zich ook voor in een nieuwe fase van het proces van staatsvorming tijdens de opkomst van de verzorgingsstaat (De Swaan 1988)?

Ten vijfde slaan we met deze bijdrage een brug tussen een sociologie die ontwikkelingen op lange termijn onderzoekt en een sociologie die algemene hypothesen toetst. Dit onderscheid wordt ook wel geformuleerd als dat tussen een vergelijkend-historische sociologie en een empirisch-analytische sociologie (Wilterdink & Van Heerikhuizen 1985, Becker 1986). We slaan deze brug door zowel algemene hypothesen op te stellen en hun houdbaarheid na te gaan, als door vast te stellen in hoeverre veronderstelde trends zich hebben voorgedaan. De trenduitspraken leiden we af uit desbetreffende algemene hypothesen en passende bijkomende veronderstellingen. Het is hierbij goed te bedenken dat trendvoorspellingen niet kunnen opgaan terwijl algemene hypothesen dat wel kunnen.

3. Hypothesen

Over het belang van opleiding en cultuurdeelname bij de partnerkeuze in industriële samenlevingen formuleren we vier hypothesen: (1) de reproductiehypothese, (2) de bijprodukthypothese, (3) de welstandshypothese, en (4) de ruilhypothese. De eerste drie hypothesen hebben betrekking op opleidings- en cultuurhomogamie. De laatste hypothese betreft de afruil van cultuur tegen opleiding. Hieronder bespreken we de hypothesen.

Reproductiehypothese

De term 'cultureel kapitaal' is in de sociologische literatuur gemeengoed geworden. Ze is door de Franse socioloog Bourdieu gemunt en zijn naam is onlosmakelijk met deze uitdrukking verbonden geraakt. Met de uitdrukking cultureel kapitaal heeft Bourdieu de marxistische hypothese dat levenskansen afhangen van economisch kapitaal, aangevuld met de hypothese dat levenskansen van mensen afhangen van hun cultureel kapitaal. Deze aanvulling is echter slechts één, minder belangrijk onderdeel van een door Bourdieu ontwikkelde meer omvattende theorie. De meer omvattende theorie is helaas weinig bekend geworden omdat Bourdieus theorie verbrokkeld over verscheidene artikelen en boeken verscheen (Bourdieu 1972,

1974, 1979, 1983, 1989). Daarnaast bestaat er onder Bourdieu-deskundigen een neiging om theorie gelijk te stellen aan concepten in plaats van aan onderling samenhangende proposities. Bij onze poging Bourdieus theorie in proposities weer te geven leggen we de nadruk op passages die anderen tot nu toe over het hoofd hebben gezien⁴, en veroorloven we ons enkele leesvrijheden. Zo leiden we uit Bourdieus theorie niet alleen verwachtingen af over het belang van economisch en cultureel kapitaal bij de overgang van agrarische samenlevingen (waar economisch kapitaal belangrijk is) naar industriële samenlevingen (waar schools cultureel kapitaal aan betekenis heeft gewonnen), maar ook over het belang van deze hulpbronnen bij de overgang van industriële naar post-industriële samenlevingen. De bedoeling van theorievorming in een empirische sociologie is niet zo dicht mogelijk bij teksten te blijven, maar uit theorieën nieuwe voorspellingen af te leiden.

Bourdieu's theorie zegt niet eenvoudig dat er culturele en economische hulpbronnen zijn, ze heeft ook betrekking op ontwikkelingen in het belang van deze twee vormen kapitaal.⁵ Zo zouden zich in een samenleving als de moderne Franse samenleving twee wijzigingen hebben voorgedaan. De ene verandering komt erop neer dat voor allerlei levenskansen het gewicht van de door personen behaalde opleiding is toegenomen vergeleken met de aanspraken die ze op grond van economische eigendom doen gelden. De andere verandering houdt in dat onder bezitters van cultureel kapitaal, de technische titels aan belang hebben ingeboet ten gunste van titels die een algemene vorming garanderen en die vereist worden voor bureaubetrekkingen (Bourdieu 1989, 386).

Volgens een ander onderdeel van Bourdieus theorie hebben deze ontwikkelingen niet zonder meer tot een afname van de sociale reproductie bijgedragen. Leden uit hogere statusgroepen kunnen verscheidene strategieën ter handhaving van sociale ongelijkheden toepassen. De overdracht van economisch kapitaal van ouders op kinderen (door het heersende erfrecht) en de intergenerationele overdracht van schools cultureel kapitaal (ouders sturen hun kinderen bijvoorbeeld naar een school die met de hunne overeenkomt) zijn slechts twee van vele mogelijke reproductiestrategieën (Bourdieu 1989, 387-388 somt er een achttal op). Volgens Bourdieu vormen deze strategieën een zelf-regulerend systeem (Bourdieu 1989, 386). Wanneer om wat voor reden de sociale reproductie volgens een bepaalde strategie minder succesvol is, dan wordt er door personen uit hogere statusgroepen een andere strategie gevolgd. Hierdoor blijft sociale reproductie toch weer mogelijk. Zo heeft het afnemende belang van economisch kapitaal en het toenemende belang van schools cultureel kapitaal ertoe geleid dat ouders met economisch kapitaal hun kinderen niet langer in het fami-

liebedrijf opleiden, maar ze eerst diploma's laten behalen waarmee hun kinderen ook bureaucratische posities buiten het familiebedrijf kunnen gaan innemen.

De hypothese van 'changer pour conserver' (Bourdieu 1979, 176) is volgens Bourdieu niet alleen van toepassing op elites wanneer hun hulpbronnen minder waard worden, maar geldt ook wanneer in een uit klassen bestaande samenleving de lagere klassen nieuwe voordelen weten te behalen. De reactie van de hogere klassen op de actie van de lagere is dan zodanig dat deze verandering wordt gecompenseerd ('ordinalement annulé', Bourdieu 1979, 177). Bourdieu illustreert de hypothese met een betoog over de groei in het percentage kinderen uit lagere klassen dat na de lagere school doorleert. De hogere klassen reageren hierop door hun kinderen niet na het middelbaar onderwijs van school te halen, maar ze nog langer door te laten studeren.

Wat zei Bourdieu over huwelijken in zijn theorie van compenserende strategieën? Tot het repertoire van reproductiestrategieën rekent Bourdieu behalve opvolgings- en opvoedingsstrategieën ook huwelijksstrategieën (Bourdieu 1989, 387-388, een betoog dat bijna geheel overeenkomt met Bourdieu 1974, 32-33). Over huwelijken bestaan in een samenleving niet eenvoudig normen, het sluiten van huwelijken is een strategie (Bourdieu 1972, 1107). Volgens Bourdieu dragen in een samenleving waarin economisch kapitaal dominant is, de huwelijksstrategieën bij aan de reproductie van economisch kapitaal omdat kinderen van ouders met veel economisch kapitaal huwen met kinderen van ouders die ook veel economisch kapitaal hebben (Bourdieu 1989, 396). Bourdieu gaat niet uitgebreid in op de vraag op welke wijze in een samenleving waarin schools cultureel kapitaal dominant is, huwelijksstrategieën bijdragen aan de reproductie van cultureel kapitaal. Bourdieu (1989, 390) zegt slechts dat er een verband is, niet in welke richting de samenhang gaat: 'les stratégies matrimoniales ne sont sans doute pas indépendantes des stratégies scolaires et, plus généralement, d'ensemble des stratégies de reproduction'. Onder verwijzing naar Amerikaans onderzoek van Eckland (1970), wijst Bourdieu wel op de vaker vastgestelde tendens tot opleidingshomogamie. Bovendien suggereert hij dat, doordat vrouwen hun onderwijsachterstand op mannen inhalen, universiteiten meer als huwelijksmarkt zijn gaan fungeren. Dit zou wel eens de reden kunnen zijn dat ouders zich minder met de partnerkeuze van hun kinderen bemoeien dan vroeger het geval was (Bourdieu 1989, 390). We zouden uit Bourdieus theorie dus kunnen afleiden dat met de verschuiving van agrarische samenlevingen waarin economisch kapitaal dominant is, naar industriële samenlevingen waarin schools cultureel kapitaal dominant is, partner-

keuzes ook veranderen. Ze verschuiven naar selectie op basis van afkomst naar selectie op basis van opleiding.

Welke verandering in de partnerkeuze kunnen we volgens Bourdieus theorie van compenserende strategieën verwachten met de meer recente verschuiving van industriële naar post-industriële samenlevingen? Wat valt te voorspellen voor samenlevingen waarin een veel groter deel van de bevolking hoger onderwijs geniet? We voorspellen dat op een gegeven moment de opleidingshomogamie als reproductiestrategie minder succesvol wordt. Als gevolg van een veranderde arbeidsmarkt (werkloosheid en groei van de dienstensector), een verbeterde financiële situatie van gezinnen, een stelsel van studiebeurzen en wettelijke veranderingen in het onderwijsstelsel zelf, nemen steeds meer mensen uit verschillende sociale klassen deel aan hoger onderwijs (Van der Ploeg 1993, De Vries 1993). Hierdoor dalen diploma's in waarde en kunnen hogere statusgroepen zich door een hoog diploma of een hoog opgeleide partner minder effectief van anderen onderscheiden (Bourdieu 1979, 133).

Zijn in post-industriële samenlevingen de mogelijkheden van elites om zich sociaal te onderscheiden dan uitgeput? Het antwoord is nee. Bourdieu houdt vol dat als mensen eenmaal doorhebben dat instituties als erfrecht de officiële en directe overdracht van macht en privilege beogen, kapitaalbezitters meer belang krijgen bij de toepassing van strategieën die kapitaaloverdracht beter verhullen (Bourdieu 1983, 198). Volgens Bourdieu is onder de gewijzigde omstandigheden de overdracht van cultureel kapitaal de beste en meest verborgen vorm van kapitaaloverdracht (Bourdieu 1983, 188). Dus, als economische en opleidingsstrategieën niet meer succesvol blijken, kunnen culturele strategieën dit wel zijn. Leden van hogere statusgroepen kunnen hun geprivilegeerde posities veiligstellen door culturele kennis en vaardigheden over te dragen aan hun kinderen zodat ze een voorsprong behouden op school. Een andere reactie van de elites zou kunnen zijn dat ze voor hun kinderen of voor hen zelf een huwelijkspartner wensen met grote culturele kennis en vaardigheden. Omdat deze kennis en vaardigheden door democratisering van het onderwijs niet meer alleen aan de elites toebehoort, zullen personen uit de hoogste statusgroepen meer dan voorheen letten op de 'goede smaak' van hun potentiële partners. Voor trouwpatronen betekent dit dat opleidingshomogamie in populariteit afneemt ten gunste van cultuurhomogamie. We refereren aan deze hypothese als de reproductiehypothese. Ze zou opgaan voor landen als de hedendaagse Nederlandse samenleving en ze luidt als volgt:

Hoe geringer de mogelijkheden tot overdracht van economisch kapitaal in een bepaald huwelijkscohort, hoe groter de opleidingshomogamie in dat

cohort; hoe gelijkjer de onderwijskansen voor verschillende sociale klassen in een bepaald huwelijkscohort, hoe kleiner de opleidingshomogamie en hoe groter de cultuurhomogamie in dat cohort.

Bijprodukthypothese

De Singly (1993, vergelijk De Singly 1987) spreekt de reproductietheorie van Bourdieu tegen. Hij houdt staande dat Bourdieus theorie te sterk uitgaat van expliciete huwelijksstrategieën. Misschien ging vroeger de veronderstelling van een bewuste tactiek voor de ouders van de bruid en bruidegom op, tegenwoordig lijkt ze weinig toepasbaar. Volgens De Singly trouwen mensen nu uit liefde met elkaar, en niet omdat ze dezelfde opleiding hebben of omdat hun ouders gemengde huwelijken afkeuren. De liefde brengt mensen bij elkaar die goed met elkaar kunnen praten en graag samen dingen ondernemen. Eenzelfde smaak op cultureel gebied (bijvoorbeeld dezelfde muzikale voorkeuren) is daarbij van groot belang, vooral gegeven de toegenomen vrije tijd waarover mensen beschikken. Dat huwelijken wat opleidingsniveau betreft homogam zijn, verklaart De Singly als nevenverschijnsel of als bijproduct. Opleidingshomogame huwelijken ontstaan tegenwoordig doordat mensen bij partnerkeuze overeenkomst in cultuur prefereren en doordat cultuur met opleiding samenhangt. In statistische termen gesproken zou bij constanthouding van de cultuurdeelname van huwelijkspartners, de opleiding slechts een geringe rol spelen. Het bivariate (nulde-orde) verband tussen de opleidingsniveaus van partners is in sterke mate een schijnverband ten gevolge van cultuurhomogamie. Dit noemen we de *bijprodukthypothese* en ze luidt als volgt:

In cohorten waarin de invloed van ouders op de huwelijksbeslissing van hun kinderen geringer is en de mensen over meer vrije tijd beschikken, is het bivariate verband tussen de opleidingen van huwelijkspartners in sterkere mate een bijproduct van cultuurhomogamie dan in cohorten waarin de invloed van ouders op de huwelijksbeslissing van hun kinderen sterker is en de huwelijkspartners over minder vrije tijd beschikken.

Welstandshypothese

Een hypothese over de mate van cultuurhomogamie kunnen we ook afleiden uit een geheel andere theorie, de postmaterialisme-theorie van Inglehart (1977). Deze theorie benadrukt de relatie tussen de omstandigheden waarin mensen opgroeien en hun waardering van materiële en immateriële zaken. Ze stelt dat wanneer mensen voor de volwassenheid worden geconfronteerd met materiële tegenspoed, ze later in het leven waarden hanteren die conservatief te noemen zijn, zoals een sterke voorkeur voor het vervul-

len van elementaire levensbehoeften. Als mensen in hun jeugd daarentegen materiële welstand ervaren, dan zullen ze zich gaan richten op de vervulling van immateriële, 'postmaterialistische' waarden, zoals persoonlijke vrijheid en zelfontplooiing. Als we nu aannemen dat het (veel) deelnemen aan cultuur een post-materialistische levensinvulling is, dan mogen we wat betreft de partnerkeuze verwachten dat personen uit cohorten die in materieel goede tijden opgroeiden, sterker op de cultuurdeelname van de aanstaande partner letten dan zij die in materieel slechte tijden groot werden. Deze verwachting wordt gesterkt door het feit dat mensen bij grotere welvaart ook meer de mogelijkheden hebben gekregen een culturele leefstijl te ontwikkelen. Volgens Franke (1991, 38) zouden met de komst van de verzorgingsstaat minderbedeelden, vrouwen en jongeren minder afhankelijk zijn geworden van gevestigden en meer keuzevrijheid hebben gekregen. Omdat aan opleiding zowel materialistische (inkomen, status) als post-materialistische consequenties kunnen worden toegedicht, formuleren we geen hypothese over opleidingshomogamie. In het kort luidt de *welstandshypothese* als volgt:

Hoe groter de materiële welstand in een huwelijkscohort, hoe groter de cultuurhomogamie in dat cohort.

Ruilhypothese

De vierde hypothese is de *ruilhypothese*. We leiden haar af uit Mertons (1976 [1944]) ruiltheorie. Deze stelt dat ruil van hulpbronnen tussen personen plaatsvindt wanneer beide partijen bij deze ruil baat hebben. Merton veronderstelde onder andere een ruil van symbolische status voor geld op huwelijksmarkten. Deze ruil zou in oudere cohorten de vorm aannemen van huwelijken tussen laag opgeleide, cultureel actieve vrouwen en hoog opgeleide, cultureel inactieve mannen. Vrouwen hadden vroeger vanwege hun geringe mogelijkheden tot beroepsuitoefening en hun gemiddeld lage opleiding, belang bij een huwelijk met een man uit een hoge statusgroep. Zo'n huwelijk verschaftte een goed inkomen, een ingang in een groter sociaal netwerk en meer maatschappelijk aanzien dan een huwelijk met een man uit een lage statusgroep.⁶ Mannen hadden het sociaal-economisch beter dan vrouwen. Zij waren beter opgeleid en werden meer dan vrouwen op hun prestaties op de arbeidsmarkt beoordeeld. Hun belang lag niet zozeer in het trouwen met een vrouw die op de arbeidsmarkt geslaagd was of het in het onderwijs goed had gedaan, maar in het huwen van een vrouw die over eigenschappen beschikte die zijzelf niet hadden, zoals een verfijnde smaak en veel culturele kennis. In jongere cohorten zou een dergelijke afruil van cultuur tegen opleiding minder vaak voorkomen. De eco-

nomische en sociale positie van vrouwen is aanzienlijk verbeterd en de statusverschillen tussen vrouwen en mannen zijn geringer geworden. Onder deze meer gelijke sekseverhoudingen worden de partnerkeuzes meer symmetrisch: mannen zullen hun status ook ontleen aan een huwelijk met een hoog opgeleide vrouw, en vrouwen zullen mannen niet alleen beoordelen naar hun opleidingsniveau maar ook naar hun cultuurdeelname. We kunnen daarom met de ruilhypothese voor het naoorlogse Nederland het volgende voorspellen:

Terwijl in cohorten met geringe arbeidsdeelname door vrouwen meer de voorkeur wordt gegeven aan huwelijken tussen cultureel actieve vrouwen en hoog opgeleide mannen dan aan huwelijken tussen cultureel actieve mannen en hoog opgeleide vrouwen, komen in cohorten met sterke arbeidsdeelname door vrouwen zulke ruil-huwelijken minder vaak voor en zijn de verschillen hierin tussen mannen en vrouwen afgenomen.

4. Bijkomende veronderstellingen en trendverwachtingen

Om bovenstaande hypothesen toe te passen op gegevens voor huwelijkscohorten in Nederland tussen 1948 en 1992, zijn bijkomende veronderstellingen vereist over algemene maatschappelijke ontwikkelingen. Hieronder zullen deze veronderstellingen worden besproken en zullen per hypothese verwachtingen worden afgeleid over trends in de tijd. We onderscheiden hierbij vier huwelijkscohorten: 1948-1962, 1963-1972, 1973-1982 en 1983-1992 (zie ook paragraaf 5).

Met de *reproductiehypothese* kunnen trends in opleidings- en cultuurhomogamie worden voorspeld uitgaande van ontwikkelingen in het succes van economische, opleidings- en culturele strategieën van sociale reproductie. Wat betreft het succes van economische strategieën kunnen we stellen dat deze al aan het eind van de negentiende eeuw aan belang hebben ingeboet. In deze periode werden successierechten geïntroduceerd en dit maakte erven een minder effectieve strategie. Opleidingsstrategieën werden tegen deze achtergrond evenwel meer succesvol. We zouden daarom voor de naoorlogse periode een groeiende populariteit van opleidingshomogamie als compenserende strategie mogen verwachten. Echter, omdat de verschillen in onderwijskansen tussen statusgroepen over de gehele twintigste eeuw zijn afgenomen (Ganzeboom & De Graaf 1989) en tevens de deelname aan middelbaar en hoger onderwijs in de jaren tachtig en negentig sterk steeg (CBS 1994, 242-243), verwachten we dat in het laatste cohort (1983-1992) de effectiviteit van opleidingsstrategieën is afgenomen. Diploma's zijn

tegenwoordig aan inflatie onderhevig en op de huwelijksmarkt onderscheiden hoog opgeleiden zich ook minder goed van anderen dan ze vroeger deden. De opleidingshomogamie neemt hierdoor af. Als we Bourdieus gedachtengang over compenserende strategieën volgen dan wordt echter ook de afname van opleidingshomogamie gecompenseerd. Hogere statusgroepen zullen zich gaan onderscheiden door meer aan cultuur deel te nemen en meer dan voorheen hun partners te zoeken onder cultureel ontwikkelde kringen. Al met al verwachten we volgens de reproductiehypothese en bijkomende veronderstellingen een stijging van de opleidingshomogamie tussen 1948 en 1982 en een daling erna, terwijl de cultuurhomogamie constant is en pas in het laatste cohort (1983-1992) stijgt. De keuze voor rond 1980 is betrekkelijk willekeurig en we zullen haar zonodig herzien.

De bijprodukthypothese veronderstelt dat de cultuurhomogamie toeneemt als gevolg van een afnemende invloed van de ouders op de keuze van een partner en een toenemende vrije tijd. In Uunk & Ultee (1995) is aangetoond dat in Nederland na de Tweede Wereldoorlog de samenhang tussen de opleidingen van de ouders van huwelijkspartners over het geheel is afgenomen. Dit beschouwen we als een aanwijzing voor afnemende invloed van ouders. Gezien ontwikkelingen als de invoering van de vijfdaagse werkweek in de jaren zestig en arbeidstijdverkorting in de jaren tachtig, is de veronderstelling van meer gezamenlijke vrije tijd ook aannemelijk.⁷ Aldus kan volgens de bijprodukthypothese de verwachting worden uitgesproken dat cultuurhomogamie van cohort tot cohort toeneemt en dat opleidingshomogamie steeds meer een bijproduct is geworden van de culturele similariteit van partners. Deze voorspelling gaat grotendeels in tegen de voorspelling uit de reproductiehypothese, en komt alleen wat betreft het laatste cohort (1983-1992) overeen.

Om met de *welstandshypothese* een trend naar meer cultuurhomogamie te voorspellen, moet worden verondersteld dat in elk later huwelijkscohort de materiële welstand groter is dan in elk eerder huwelijkscohort. Deze bijkomende veronderstelling achten we niet geheel plausibel. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS 1994, 160) is tussen 1959 en 1991 het reëel besteedbare jaarinkomen (gerekend in guldens van 1991) van ongehuwde en gehuwde inkomenstrekkingen weliswaar gestegen van 19.900 naar 34.700 guldens, maar deze stijging was niet rechtlijnig. Het reëel besteedbare inkomen was in 1979 op zijn hoogste punt: het bedroeg toen 37.000 gulden. Hierna nam het af: in 1985 bedroeg het reëel besteedbare inkomen van inkomenstrekkingen 31.500 gulden.⁸ Op grond van deze gegevens verwachten we volgens de welstandshypothese in ons laatste huwelijkscohort (1983-1992) minder cultuurhomogamie dan in het daaraan

voorafgaande cohort (1973-1982). Deze verwachte afname in de jaren negentig spreekt zowel de reproductie- als de bijproducthypothese tegen.

De *ruilhypothese* ten slotte, gaat uit van een toenemende arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. Deze veronderstelling lijkt voor Nederland houdbaar. In 1947 was het percentage vrouwen tussen 25 en 39 jaar dat een beroep had 24, in 1960 18, in 1980 36, en in 1992 60 (CBS 1994). Tegelijkertijd is de arbeidsmarktparticipatie van mannen in dezelfde leeftijdscategorie min of meer gelijk gebleven: het percentage daalde licht van 98 in 1948 naar 94 in 1992. Er is dus sprake van convergentie in de arbeidsmarktaandeelname van mannen en vrouwen, met name in het laatste cohort (1983-1992). Daarnaast kan worden opgemerkt dat de cultuurdeelname van vrouwen op 20-jarige leeftijd - onafhankelijk van hun opleiding - in al onze cohorten groter is dan de cultuurdeelname van mannen op deze leeftijd (zie de Bijlage). Deze veronderstellingen leiden tot de verwachting dat in onze oudere cohorten het ruileffect voor vrouwen (het verband tussen cultuurdeelname van de vrouw en opleiding van de man) sterker is dan het ruileffect voor mannen (het verband tussen cultuurdeelname van de man en opleiding van de vrouw), en dat in de jongere cohorten, met name het laatste (1983-1992), deze verschillen kleiner zijn geworden.

5. Data

We gebruiken de Familie-enquête Nederlandse Bevolking 1992-1993 (Uitree & Ganzeboom 1993) om de hypothesen en trenduitspraken over cultuur en opleidingen van partners te toetsen. De Familie-enquête behelst een nationaal representatieve steekproef waarin naast gegevens over de opleidingen van partners ook informatie aanwezig is over de cultuurdeelname van de partners om en nabij het tijdstip van huwelijkssluiting. In de enquête hebben 1000 volwassen personen en hun eventuele partners vragen beantwoord over hun huidige en vroegere sociale en culturele kenmerken. Van deze personen waren er 773 getrouwd of samenwonend (langer dan een jaar) op het moment van het interview.

De cultuurdeelname van de echtgenoten is bevraagd voor de situatie dat de partners 20 jaar oud waren. Dit is gegeven ons doel - het meten van de cultuurdeelname van personen op het moment dat ze elkaar als partner uitkiezen - goed, want de meeste partners komen elkaar rond die leeftijd tegen. Voor mensen die veel vroeger of later zijn getrouwd geldt dit uiteraard niet. We analyseren daarom alleen de gegevens van paren die tussen hun 20ste en 30ste levensjaar zijn getrouwd of langdurig zijn gaan samenwonen. Het tijdsverschil tussen de meting van cultuur en het tijdstip van

trouwen is voor deze paren niet groot. Door de selectie komt het aantal paren dat voor analyse in aanmerking komt op 547 (71% van alle getrouwde en samenwonende paren).

De opleidingen van de partners werden in de Familie-enquête bepaald aan de hand van carrièrevragen. Daarbij werd voor elke door de beide partners gevolgde opleiding het niveau vastgesteld, alsmede het al dan niet succesvol afronden van dit niveau en de begin- en einddata van de opleiding. Deze manier van ondervraging stelt ons in staat om de opleiding van partners op het moment van huwen dan wel samenwonen vast te stellen. Als een partner geen onderwijs volgde op het moment van huwen of samenwonen, werd de hoogst voltooide opleiding vóór het trouwen of samenwonen bepaald. De gebruikte onderwijsindeling omvat tien categorieën, lopend van een niet afgemaakte basisschool (niveau 1) tot een afgeronde dissertatie (niveau 10).⁹

De cultuurdeelname van partners is geconstrueerd als een index van antwoorden op een lijst van 14 vrijetijdsitems. Voor elk van deze items werd vastgesteld hoe vaak er - op twintigjarige leeftijd - aan deelgenomen werd ('nooit; tenminste één maal per jaar; meerder malen per jaar'). Van de 14 items selecteerden we de zes die de deelname aan cultuur met een grote c betreffen.¹⁰ Deze zijn:

- (1) het bezoeken van een museum met schilderijen of andere kunst (*kunst*)
- (2) het bezoeken van een museum met historische voorwerpen (*historie*)
- (3) het bezoeken van een klassiek concert (*klassiek*)
- (4) het bezoeken van een toneel- of cabaretvoorstelling (*toneel*)
- (5) het lezen van Nederlandse literatuur (zoals Reve, Hermans, etc.) (*literatuur*)
- (6) het lezen van vertaalde buitenlandse literatuur (zoals Böll, Marquez, Steinbeck) (*vertaald*)

De selectie van de zes cultuuritems berust op zowel empirische als theoretische gronden. Empirisch vormen de items voor zowel mannen als vrouwen een goede schaal. Voor mannen hebben de cultuuritems een gezamenlijke Cronbachs alfa waarde voor betrouwbaarheid van 0,78 en voor vrouwen 0,82.¹¹ Gegeven dit resultaat is besloten de cultuurdeelname van mannen en de cultuurdeelname van vrouwen eenvoudigweg te berekenen als het rekenkundig gemiddelde van de scores van de partners op de zes cultuuritems. Theoretisch zijn de geselecteerde items interessant omdat ze niet alleen culturele gedragingen betreffen die plaatshebben in het openbaar (*klassiek, toneel*), maar ook culturele gedragingen betreffen die in de meer

huiselijke kring plaatsvinden (*literatuur*, *vertaald*). Als we aannemen dat statusoverwegingen bij cultuurdeelname buitenshuis een grotere rol spelen dan bij cultuurdeelname binnenshuis, dan mogen we volgens de theorie van Bourdieu verwachten dat de homogamie voor de eerste soort items groter is dan voor de laatste soort items. Aanvullende analyses lieten zien dat dit het geval was. Echtgenoten vertoonden een grotere gelijkenis op de 'buitenshuise' items *kunst* (0,34), *klassiek* (0,36) en *toneel* (0,36) dan op de 'binnenshuise' items *historie* (0,21), *literatuur* (0,27) en *vertaald* (0,26).

Om trends in opleidings- en cultuurhomogamie te onderzoeken, vergelijken we huwelijkscohorten. Dit zijn categorieën mensen die zijn getrouwd of zijn gaan samenwonen in dezelfde periode. Zoals eerder gezegd, onderscheiden we in onze studie vier huwelijkscohorten: 1948-1962 (N=89); 1963-1972 (N=153); 1973-1982 (N=176); 1983-1992 (N=129).¹² De indeling is ingegeven door methodische (voldoende aantal paren voor analyse) en theoretische redenen (verschillende fases in de sociaal, culturele en economische geschiedenis van het naoorlogse Nederland). In de Bijlage zijn de nulde-orde correlaties en de gemiddelde scores voor de opleidingen en cultuurdeelname van de 547 paren cohortsgewijs weergegeven.

Aan het vergelijken van huwelijkscohorten op basis van één enkel survey kleeft wel een bezwaar: we kunnen niet schatten in hoeverre in een bepaald huwelijkscohort 'selectieve uitval' plaatsvond. Onder selectieve uitval verstaan we het verschijnsel dat heterogame paren vaker uit elkaar gaan dan homogame paren (Bumpass & Sweet 1972). Dit verschijnsel kan een artificiële trend naar minder homogamie veroorzaken omdat uit oudere cohorten heterogame paren sneller wegvallen dan uit jongere cohorten. Onderzoek voor de Verenigde Staten heeft echter laten zien dat afzonderlijke huwelijkscohorten door de tijd niet significant meer open of gesloten worden wat betreft opleidingshomogamie (Kalmijn 1991b).¹³

6. Resultaten

In deze paragraaf zullen we met de hierboven beschreven gegevens, de hypothesen en trendverwachtingen onderzoeken. In Tabel 1 worden de trendverwachtingen nog eens samengevat. Per hypothese wordt weergegeven wat de verwachte verandering is ten opzichte van ieder voorafgaand cohort in de opleidingshomogamie, de cultuurhomogamie, en (of) de ruileffecten voor mannen en vrouwen. Dit overzicht dient als leidraad bij de bespreking van de resultaten. Voor de vaststelling van de trends in homogamie maken we achtereenvolgens gebruik van bivariate en multivariate modellen. Dit geeft inzicht in de mate waarin gangbaar bivariaat

onderzoek naar statushomogamie tot vertekenende resultaten leidt. De ruilhypothese behandelen we in een afzonderlijke, laatste subparagraaf.

Tabel 1 Verwachte trends in opleidingshomogamie, cultuurhomogamie en ruileffecten van mannen en vrouwen in Nederland tussen 1948 and 1992 per hypothese

Hypothese	Huwelijkscohort			
	48-62	63-72	73-82	83-92
a reproductie hypothese				
opleidingshomogamie	b	+	+	-
eerste versie cultuurhomogamie	b	0	0	+
tweede versie cultuurhomogamie	b	0	0	0
b byprodukt hypothese				
opleidingshomogamie	b	-	-	-
cultuurhomogamie	b	+	+	+
c welstands hypothese				
cultuurhomogamie	b	+	+	-
d ruilhypothese				
ruileffect mannen	b	0	0	0
ruileffect vrouwen	b	-	-	-

Noot: b is het referentiepunt; een plusteken geeft een stijging, een minteken een daling en 0 stabiliteit aan; ruileffect mannen is het verband tussen de cultuurdeelname van mannen en de opleidingen van vrouwen; ruileffect vrouwen is het verband tussen de cultuurdeelname van vrouwen en de opleidingen van mannen.

Bivariate homogamie-analyses

De reproductiehypothese voorspelt voor Nederland in de periode tussen 1948 en 1992 wat betreft de *opleidingshomogamie* een aanvankelijk stijgend, en in het laatste cohort (1983-1992) dalend verband. De bijproducthypothese daarentegen, voorspelt dat opleidingshomogamie steeds meer een bijproduct is, en doet dus een constante afname verwachten in het verband tussen de opleidingsniveaus van partners. Om deze verschillende trendverwachtingen te toetsen, presenteren we allereerst - zoals in veel ouder onderzoek het geval was - de resultaten van bivariate analyse. Dat wil zeggen, we beschrijven het verloop in de opleidingshomogamie zonder rekening te houden met andere processen die op de huwelijksmarkt van belang zijn. Tabel 2 en Figuur 1 presenteren de trend in de bivariate maat voor

opleidingshomogamie in Nederland tussen 1948 en 1992. De opleidingshomogamie is daarbij berekend met behulp van nulde-orde, produkt-moment correlaties. Deze corrigeren - voor zover ze gekarakteriseerd worden door het gemiddelde en standaard deviatie van kenmerken - voor uiteenlopende aantallen mannen en vrouwen met een bepaalde opleiding op de huwelijksmarkt.¹⁴ Zo'n correctie is belangrijk als we de aantrekkingskracht tussen leden van verschillende sociale groepen willen bepalen. Oftewel: in hoeverre trouwen mensen met verschillende opleidingsniveaus met elkaar als we rekening houden met de verschillende kansen die mensen hebben om iemand met een bepaalde opleiding te ontmoeten? (Vgl. het onderscheid tussen 'absolute' en 'relatieve mobiliteit', Goldthorpe 1980).

Tabel 2 *Nulde-orde correlaties, residuele correlaties en percentages verklaard verband voor (a) de opleidingen, en (b) de cultuurdeelname van partners; Nederland 1948-1992*

Parameter	Huwelijkscohort				
	48-62	63-72	73-82	83-92	allen
A opleidingen van partners					
nulde-orde correlatie	0,39*	0,57*	0,45*	0,52*	0,52*
residuele correlatie	0,17*	0,22*	0,24*	0,24	0,28*
% verklaard verband	56,4	61,4	46,7	53,8	46,2
B cultuurdeelname van partners					
nulde-orde correlatie	0,34*	0,53*	0,47*	0,35*	0,43*
residuele correlatie	0,15*	0,19*	0,26*	0,12*	0,22*
% verklaard verband	55,9	64,2	44,7	65,7	48,8

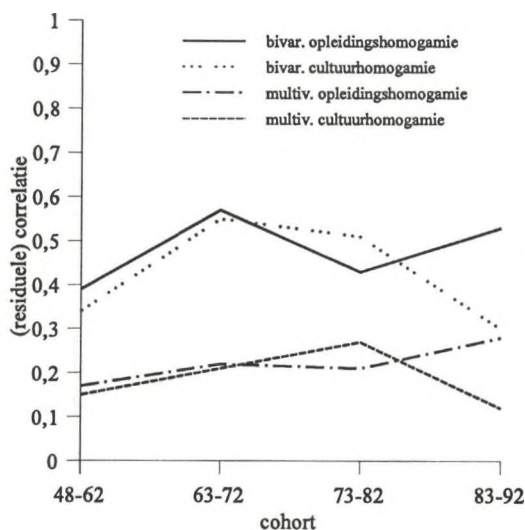
Noot: * significant, $p < 0,05$

Tabel 2 toont een grote mate van opleidingshomogamie: de Pearson correlatie tussen de opleidingsniveaus van partners is sterk ($r=0,52$; $p < 0,05$). Dit betekent dat - onafhankelijk van de verschillende ontmoetingskansen - mensen met overeenkomstige opleidingsniveaus elkaar relatief vaker als partner uitzoeken dan mensen met verschillende opleidingsniveaus. Bekijken we in Tabel 2 en Figuur 1 de trend in opleidingshomogamie, dan zien we dat deze neiging tot opleidingshomogamie niet in alle perioden even sterk is geweest. Tussen 1948 en 1973 observeren we een stijging, daarna (tussen 1973 en 1983) een daling, en in het laatste cohort (1983-1992) weer een stijging. Een statistische toets wijst echter uit dat deze variaties

niet significant zijn. Een model van stabiele opleidingshomogamie past goed bij de gegevens ($\text{Chi}^2=1,80$; Vrijheidsgraden (Vg) =3; $p=0,62$).¹⁵

De relatief stabiele opleidingshomogamie lijkt af te wijken van de in eerder onderzoek geobserveerde afname in opleidingshomogamie. Ons inziens is dit een schijntegenspraak. Ze berust op verschillen in onderzoeksdesign (vgl. Uunk 1996). In eerdere studies werden trends in homogamie vastgesteld door alle bestaande huwelijken tussen verschillende survey-jaren te vergelijken, terwijl wij cohorten vergelijken van mensen die in een bepaalde periode zijn getrouwd. Naar onze mening is het bij het vergelijken van alle op één tijdstip bestaande huwelijken met alle op een ander tijdstip bestaande huwelijken onduidelijk door welke factoren veranderingen in homogamie worden veroorzaakt. Zo zou de geobserveerde afname in opleidingshomogamie kunnen zijn veroorzaakt door het wegvallen van oude echtparen die erg homogaaam waren, en niet zozeer door een afname in homogamie voor jonge echtparen die in een bepaald survey-jaar voor het eerst werden geobserveerd. Sterker nog, jonge paren kunnen zelfs iets meer (opleidings-)homogamie vertonen dan de overige bestaande huwelijken. Een aanwijzing hiervoor vinden we in onze cohortgegevens, maar ook in de in eerder onderzoek geobserveerde recente afvlakking van de trend naar minder opleidingshomogamie (Hendrickx, Uunk & Smits 1995).

Figuur 1. Trends in de bivariate maten (nulde-orde correlaties) en multivariate maten (residuele correlaties) voor opleidings- en cultuurhomogamie; Nederland 1948-1992

De door ons vastgestelde trend van vrij stabiele opleidingshomogamie spreekt tegen elk van onze bovengenoemde trendverwachtingen. In tegenstelling tot de verwachting uit de reproductiehypothese neemt de populariteit van opleidingshomogamie als reproductiestrategie in de jaren tachtig niet af, maar eerder toe. De bijprodukthypothese lijkt de plank nog verder mis te slaan. We verwachtten een constante afname, maar we zien in de onderzochte periode in twee van de drie keer een (lichte) toename in de opleidingshomogamie. Voordat we aan deze resultaten vergaande conclusies verbinden, dienen we te bedenken dat ze betrekking hebben op de analyse van alleen de opleidingsniveaus van partners. De hier gevonden trend in opleidingshomogamie zou kunnen zijn veroorzaakt doordat bij de partnerkeuze door personen ook gelet wordt op de cultuurdeelname van aanstaande partners. Wat we dan vinden is geen echte trend in de voorkeuren voor opleidingshomogamie, maar een schijntrend die mede veroorzaakt is door ontwikkelingen in cultuurhomogamie. Alvorens dit soort schijnverbanden te onderzoeken, gaan we eerst na hoe de bivariate maat voor cultuurhomogamie zich in Nederland tussen 1948 en 1992 heeft ontwikkeld.

De verwachtingen omtrent de ontwikkeling in *cultuurhomogamie* zijn drieërlei. Ten eerste zou volgens de bijprodukthypothese de cultuurhomogamie in het naoorlogse Nederland voortdurend toenemen. Ten tweede zal dit volgens de welstandshypothese ook het geval zijn, behalve in de jaren tachtig waarin vanwege afnemende welvaart de cultuurhomogamie daalt. De reproductiehypothese tenslotte, verwacht een heel andere trend in cultuurhomogamie. Tot de jaren tachtig zou de cultuurhomogamie gelijk blijven, maar daarna zou ze - vanwege geringere effectiviteit van opleidingshomogamie als reproductiestrategie - moeten stijgen. Bovenstaande bevinding van vrij stabiele opleidingshomogamie maakt de verwachte stijging in cultuurhomogamie in de jaren negentig echter twijfelachtig. Met onze bevinding uit bivariate analyse van constante opleidingshomogamie zouden we volgens de reproductiehypothese evengoed kunnen verwachten dat de cultuurhomogamie constant blijft. Dit noemen we de tweede versie van de voorspellingen met de reproductiehypothese. In Tabel 1 is deze nieuwe versie aan de andere trendverwachtingen toegevoegd.

De gegevens in Tabel 2 en Figuur 1 laten zien of de trendverwachtingen voor cultuurhomogamie standhouden. We berekenen daarvoor de nulde-orde correlaties tussen de cultuurdeelname van echtgenoten en echtgenotes voor de vier huwelijkscohorten in Nederland. Over alle cohorten genomen, is het verband tussen de cultuurdeelname van partners 0,43 ($p < 0,05$). Dit duidt erop dat personen met gelijke culturele achtergronden elkaar relatief vaker als partner kiezen dan personen die sterk verschillen in de mate

waarin ze aan de schone kunsten deelnemen. Als we kijken naar de ontwikkeling in cultuurhomogamie, dan zien we dat de cultuurhomogamie tussen de jaren vijftig en zestig stijgt, maar daarna sterker afneemt. Het verband tussen de cultuurdeelname van partners vertoont een omgekeerde U-curve. In de jaren zestig letten mensen sterker op de cultuurdeelname van de aanstaande partner, maar vanaf het begin van de jaren zeventig minder. Deze bevinding weerspreekt de eerste versie van de trendverwachting uit de reproductiehypothese: de cultuurhomogamie neemt niet pas in de jaren tachtig toe, zoals de eerste versie doet vermoeden, maar al in de jaren zestig. In eerste instantie lijkt de voorspelling van stabiele cultuurhomogamie van de tweede versie ook verworpen te moeten worden, maar een statistische toets op cohortverschillen leert dat een model van constante cultuurhomogamie het beste bij de gegevens past ($\text{Chi}^2=2,21$; $\text{Vg}=3$; $p=0,53$). Blijkbaar is in de onderzochte periode cultuurhomogamie niet als compenserende strategie gebruikt.

Het verloop in de bivariate maat voor cultuurhomogamie spreekt tegen de welstandshypothese. Weliswaar stijgt de cultuurhomogamie enigszins met de toenemende naoorlogse welvaart, maar in de jaren zeventig daalde de cultuurhomogamie terwijl de materiële welstand nog steeds toenam. De verwachting van de bijprodukthypothese dat cultuur steeds belangrijker wordt bij de partnerkeuze moet nog beslister worden verworpen. Ook hier past echter weer de opmerking dat multivariate analyse van opleidings- en cultuurhomogamie tot andere uitkomsten kan leiden. Pas na multivariate analyse kunnen we goed zeggen of onze trendverwachtingen standhouden. Tot de meer complexe multivariate analyses wenden we ons nu.

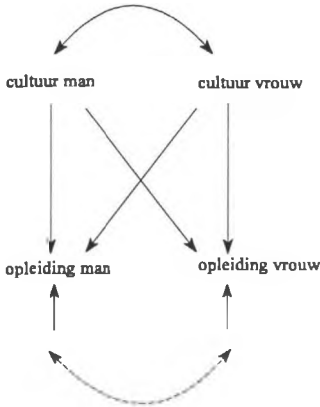
Multivariate homogamie-analyses

Om te onderzoeken in hoeverre sprake is van vertekening in de met bivariate modellen vastgestelde opleidings- en cultuurhomogamie, stellen we in dit artikel twee *multivariate modellen* voor. Deze zijn weergegeven in Figuur 2. In het eerste multivariate model van Figuur 2 (panel A) zien we dat het verband tussen de opleidingen van de man en de vrouw kan worden toegeschreven aan het (positieve) verband tussen de cultuurdeelname van de beide partners en de (positieve) verbanden tussen opleiding en cultuur. Het residuele verband tussen de opleidingen van partners geeft een indicatie van de voorkeur voor opleidingshomogamie *onafhankelijk* van de cultuurdeelname van partners. Als we deze residuele correlatie vervolgens vergelijken met de (bivariate) nulde-orde correlatie, dan kunnen we berekenen in hoeverre de laatste een schijnverband of bijproduct is (vgl. Warren 1966, Blau & Duncan 1967, Ultee, Dessens & Jansen 1988, Uunk & Ultee 1995). In panel B van Figuur 2 is tevens het multivariate model voor cul-

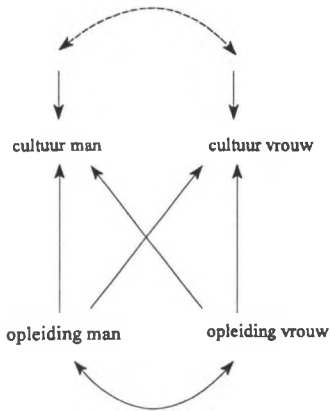
tuurhomogamie weergegeven. Daarbij wordt het verband tussen de cultuurdeelnahme van partners toegeschreven aan opleidingshomogamie en de associaties tussen opleiding en cultuur.

Figuur 2 Residuele correlatiemodellen voor (a) opleidingshomogamie en (b) cultuurhomogamie

(a) opleidingshomogamie

(b) cultuurhomogamie

De residuele correlaties van de multivariate modellen voor cultuur-en opleidingshomogamie worden in Tabel 2 en Figuur 1 per cohort weergegeven. Als we eerst de residuele correlaties voor opleidingshomogamie bestuderen, dan zien we dat de residuele correlaties voor opleidingshomogamie aanmerkelijk lager liggen dan de nulde-orde correlaties. Gemiddeld bedraagt de partiële correlatie 0,28, terwijl de nulde-orde correlatie voor de opleidingen van partners 0,52 bedraagt. Dit betekent dat bijna 50 procent van het originele verband tussen de opleidingsniveaus van partners een bijproduct is van cultuurhomogamie en het verband tussen opleiding en cultuur (zie ook de derde rij van Tabel 2). Opleidingshomogame huwe-

lijken ontstaan dus vaak, zoals De Singly (1993) beweert, doordat mensen met elkaar trouwen die evenveel aan cultuur deelnemen. Het verband tussen de opleidingsniveaus van partners kan evenwel niet geheel worden wegverklaard door cultuurhomogamie en de relaties tussen cultuur en opleiding. Er resteert nog een positief significant verband tussen de opleidingen van partners. Dit duidt er op dat de opleiding ook onafhankelijk van cultuurdeelname een factor is die van belang is bij het kiezen van een partner.

Omgekeerd geldt ook dat cultuurhomogamie in sterke mate een bijproduct is van opleidingshomogamie. We zien in Tabel 2 dat de residuele correlatie voor cultuurhomogamie voor alle cohorten te zamen 0,22 bedraagt, terwijl de nulde-orde correlatie voor de cultuurschaal van mannen en vrouwen 0,43 is. Dit duidt erop dat ook bijna 50 procent van het oorspronkelijke verband tussen de cultuurdeelname van partners kan worden toegeschreven aan opleidingshomogamie en de verbanden tussen opleiding en cultuur. Zoals opleidingshomogamie vaak ontstaat doordat mensen bij partnerkeuze overeenkomen wat betreft hun deelname aan de schone kunsten, zo ontstaat de overeenkomst op het gebied van de schone kunsten vaak doordat mensen van hetzelfde opleidingsniveau elkaar als partner kiezen. Dat het verband tussen de cultuurdeelname van partners niet geheel kan worden wegverklaard, wijst er tevens op dat cultuurdeelname bij de partnerkeuze een belangrijke factor blijft.

De uitzuivering van wederzijdse invloeden van opleiding en cultuur blijkt ook gevolgen te hebben voor de eerder vastgestelde trends in de bivariate maten voor opleidings- en cultuurhomogamie. We zien in Tabel 2 en Figuur 1 dat de trend in opleidingshomogamie verandert onder constanthouding van de cultuurdeelname van partners. In het algemeen zien we bij de multivariate analyse nog minder fluctuatie in opleidingshomogamie dan bij bivariate analyse te zien was. De enige verandering heeft plaats tussen het eerste (1948-1962) en tweede cohort (1963-1972): in deze periode steeg opleidingshomogamie van 0,17 naar 0,22. Daarna blijft ze stabiel. Een test op significantie bevestigt de visuele observaties: een model van constante opleidingshomogamie past bijna perfect bij onze gegevens ($\chi^2=0,44$; $V_g=3$; $p=0,93$). Hieruit mogen we concluderen dat - onafhankelijk van de cultuurdeelname van partners - voorkeuren voor opleidingshomogamie stabiel zijn gebleven in het naoorlogse Nederland.

De bevinding over opleidingshomogamie is na multivariate analyse meer in overeenstemming met onze trendvoorspellingen. De verwachting uit de reproductiehypothese van een aanvankelijke stijging en dan daling van de opleidingshomogamie blijkt beter op te gaan dan bij bivariate analyse. In de jaren tachtig is er zoals verwacht een einde gekomen aan de groeiende

populariteit van opleidingshomogamie. Deze geringere populariteit van een opleidingsstrategie zou kunnen worden toegeschreven aan democratisering en expansie van het (hoger) onderwijs. De trendverwachting uit De Singlys bijprodukthypothese moet opnieuw worden weerlegd. Opleidingshomogamie wordt niet steeds zwakker, maar eerder sterker. Het wordt een meer zelfstandige huwelijksstrategie, ondanks een afzwakking in de jaren tachtig en negentig. Dit kunnen we ook aflezen aan het percentage verklaard verband in Tabel 2. Werd in de jaren vijftig en zestig nog meer dan de helft van het bivariate verband tussen de opleidingen van partners verklaard door cultuurhomogamie, in de daaropvolgende decennia neemt dit percentage af.

Ook het door ons bivariaat vastgestelde verloop in de cultuurhomogamie blijkt na multivariate analyse licht te veranderen. Zagen we in de bivariate analyse dat de cultuurhomogamie tot de jaren zeventig steeg en daarna daalde, in Tabel 2 en Figuur 1 zien we na multivariate analyse dat de cultuurhomogamie tot de jaren tachtig stijgt en daarna pas afneemt. Dit betekent dat, net zoals bij de analyse van opleidingshomogamie, bivariate analyse van cultuurhomogamie een ietwat andere trend laat zien dan multivariate analyse. We zien nog wel een trend die eerst toe- en dan afneemt (een omgekeerde U-curve), maar de cultuurhomogamie neemt niet af vanaf de jaren zeventig, maar vanaf de jaren tachtig. Overigens zijn ook nu weer - waarschijnlijk door de kleine aantallen en het geringe aantal cohorten - de verschillen niet significant. Een model van constante cultuurhomogamie blijft het van de trendmodellen het beste doen ($\chi^2=2,80$; $V_g=3$; $p=0,42$).

Met de bevinding van stabiele cultuurhomogamie blijkt de eerste versie van de voorspellingen met de reproductiehypothese wederom te moeten worden verworpen. De waargenomen trend is exact tegenovergesteld aan de verwachting: tot de jaren tachtig stijgt de cultuurhomogamie licht, en daarna daalt ze. De tweede versie van de voorspellingen met de reproductiehypothese hoeft daarentegen niet weerlegd te worden. Zoals verwacht bleef de cultuurhomogamie redelijk stabiel en was de ontwikkeling in lijn met de onveranderd sterke mate van opleidingshomogamie. De verwachting met de bijprodukthypothese over de algemene stijging in cultuurhomogamie moet ook na multivariate analyse geheel worden verworpen. Over de gehele naoorlogse periode in Nederland bezien is de cultuurhomogamie aan het eind (de jaren tachtig) niet groter dan aan het begin (de jaren vijftig), ondanks een toename van de vrije tijd en een afnemende invloed van ouders op de huwelijksbeslissing van hun kinderen. We moeten de voorspelling met de welstandshypothese over cultuurhomogamie na multivariate analyse meer krediet geven dan in bivariate analyse. De voor opleiding gezuiverde maat voor cultuurhomogamie stijgt in de periode dat

de welvaart in Nederland toeneemt, en daalt in de periode dat de welvaart afneemt. Dat de cultuurhomogamie echter onder het niveau van de eerdere cohorten is gekomen, werd echter niet verwacht. De materiële omstandigheden zijn in de jaren tachtig weliswaar relatief slechter geworden, maar bevinden zich nog altijd op een hoger niveau dan in de jaren vijftig of zestig.

Ruil van cultuur tegen opleiding

Als laatste hypothese behandelen we in dit artikel de ruilhypothese en de daarmee voorspelde trends. De verwachting is dat in oudere cohorten gedurende geringe arbeidsmarktaandeelname van vrouwen, er meer de voorkeur wordt gegeven aan huwelijken tussen cultureel actieve vrouwen en hoog opgeleide mannen dan aan de omgekeerde combinatie. In jongere cohorten daarentegen, zouden vanwege de sterkere beroeps participatie van vrouwen zulke ruileffecten minder voorkomen en de verschillen tussen mannen en vrouwen hierin afnemen. Tabel 3 laat de ruileffecten van mannen (het partiële verband tussen cultuurdeelname van de man en opleiding van de vrouw) en vrouwen (het partiële verband tussen cultuurdeelname van de vrouw en opleiding van de man) per cohort zien. De parameters van de ruileffecten zijn ontleend aan het multivariate homogamiemodel uit panel A van Figuur 2, waarin we het verband tussen de opleidingen van partner toeschrijven aan de cultuurdeelname van partners.

Tabel 3 *Het (partiële) verband tussen cultuurdeelname van de respondent en opleiding van de partner voor mannen (ruileffect mannen) en vrouwen (ruileffect vrouwen); Nederland 1948-1992*

Parameter	Huwelijkscohort				
	48-62	63-72	73-82	83-92	allen
ruileffect mannen	0,08	0,18*	0,01	0,11	0,08
ruileffect vrouwen	0,31*	0,22*	0,11	0,26*	0,21*

Noot: * significant, $p < 0,05$

Voor de gehele naoorlogse periode zien we in Tabel 3 positief significante ruileffecten voor vrouwen (0,21; $p < 0,05$), maar niet voor mannen (0,08; $p > 0,05$). Dit betekent dat - *onafhankelijk* van de eigen opleiding en de cultuurdeelname van de partner - cultuurdeelname door vrouwen de kans op een huwelijk met een hoog opgeleide man vergroot. Voor mannen is dit

niet het geval. Het effect van hun cultuurdeelname op de opleiding van vrouwen is niet-significant. Als we naar de grootte van de parameterschattingen kijken, dan zien we dat in het naoorlogse Nederland het ruil-effect voor vrouwen bijna drie maal zo groot is als voor mannen. Zoals verwacht, blijkt voor vrouwen cultuur een belangrijker middel te zijn in het verkrijgen van een hoog opgeleide partner dan voor mannen. Hiermee is de ruilhypothese bevestigd.

Beschouwen we in Tabel 3 de ruileffecten per huwelijkscohort, dan zien we voor vrouwen tot de jaren tachtig een sterke afname en hierna een toename. Als we naar de ontwikkeling in het ruileffect van mannen kijken, dan zien we voor alle cohorten - behalve het tweede cohort (1963-1972) - dat het ruileffect niet-significant is. Daarmee lijkt sprake te zijn van convergentie tussen mannen en vrouwen. Dit geldt echter niet voor het laatste cohort (1983-1992) waarin het belang van cultuurdeelname voor vrouwen toeneemt en dat voor mannen onveranderd verwaarloosbaar blijft. Al met al vinden we geen volledige, maar wel aanzienlijke ondersteuning van de ruilhypothese.

7. Conclusies en discussie

In dit artikel behandelden we het belang van cultuurdeelname en het niveau van de bereikte opleiding bij de partnerkeuze in Nederland tussen 1948 en 1992. Onze eerste vraag was in hoeverre er sprake is van overeenkomsten tussen partners wat betreft hun deelname aan de schone kunsten en in hoeverre de cultuurhomogamie in deze periode is gestegen en groter is geworden dan de opleidingshomogamie. Analyses met zowel eenvoudige, bivariate modellen als met meer complexe multivariate modellen waarin ook de opleidingen van partners werden verdisconteerd, lieten zien dat mensen bij huwelijkssluiting in grote mate voorkeur hebben voor een partner die ongeveer even vaak aan cultuur deelneemt. Een vergelijking van vier huwelijkscohorten tussen 1948 en 1992 liet zien dat deze neiging tot cultuurhomogamie relatief stabiel was. Voor zover er al veranderingen waren duiden deze op een lichte stijging van de cultuurhomogamie tot de jaren tachtig en een daling erna. De voorkeur van mensen voor het huwen met een persoon van hetzelfde opleidingsniveau (opleidingshomogamie) - een voorkeur die in het algemeen ook sterk te noemen is - veranderde evenmin sterk in de voornoemde periode. De zwakke veranderingen suggereren een stijging van de opleidingshomogamie in de periode 1948-1983. Daarna bleef ze stabiel en werd ze relatief sterker dan de cultuurhomogamie. Op grond van deze bevindingen moeten we concluderen dat cultuur-

deelname belangrijk is bij partnerkeuze. In de jaren tachtig en negentig neemt ze echter in vergelijking tot opleidingshomogamie in belang af.

Onze tweede vraagstelling betrof de mate waarin de met gangbare bivariate modellen vastgestelde opleidingshomogamie een bijproduct is en toegeschreven kan worden aan gelijkenissen tussen partners op het gebied van cultuurdeelname en de relaties tussen cultuurdeelname en opleiding. Vice versa, vroegen we ons ook af in hoeverre cultuurhomogamie verklaard kan worden met opleidingshomogamie. Vergelijking van de uitkomsten van bivariate en multivariate analyses van opleidings- en cultuurhomogamie leerde dat het bivariate verband tussen de opleidingsniveaus van echtgenoten voor bijna 50 procent verklaard kan worden toegeschreven aan cultuurhomogamie en de relaties tussen cultuur en opleiding. Dit betekent dat in gangbare bivariate analyses waarin alleen de opleidingen van partners worden bestudeerd, de voorkeur voor opleidingshomogamie werd overschat: veel mensen trouwen een partner met dezelfde opleiding niet omdat ze zo graag op dit punt homogaaam willen zijn, maar omdat ze eenzelfde voorkeur hebben op cultureel gebied en omdat een bepaalde culturele voorkeur nu eenmaal onder bepaalde opleidingskringen vaker voorkomt dan onder andere. De multivariate analyse van zowel opleidingen als cultuurdeelname van partners bleken ook gevolgen te hebben voor de met gangbare bivariate modellen vastgestelde trends. Bij bivariate analyse vertoonde de opleidingshomogamie meer een trendloze fluctuatie dan bij multivariate analyse, waarin de opleidingshomogamie stabiel bleek en een licht opgaande lijn vertoonde. Een vertekening vonden we ook bij de trend in cultuurhomogamie: bij bivariate analyse bleek de cultuurhomogamie in de jaren zeventig te dalen, bij multivariate analyse vertoonde ze een daling in de jaren tachtig. Een andere conclusie van ons artikel is dus dat gangbare, bivariate analyses tot verkeerde uitspraken kunnen leiden over het belang van een bepaald kenmerk bij huwelijkssluiting. Om de mate van homogamie van een bepaald kenmerk goed vast te stellen, moeten we het onafhankelijk van andere, daarmee samenhangende kenmerken onderzoeken.

Als we de bevindingen omtrent opleidings- en cultuurhomogamie confronteren met onze voorspellingen die we uit algemene hypothesen hebben afgeleid, dan worden deze ten dele aanvaard en ten dele verworpen. De Singlys (1993) trendverwachtingen over opleidings- en cultuurhomogamie kwam er van al onze voorspellingen het slechtst van af. Zijn bijproduct-hypothese houdt in dat in tijden van geringe invloed van ouders en veel vrije tijd voor jonge volwassenen, mensen met dezelfde opleiding met elkaar trouwen omdat ze allereerst op cultuur letten en cultuur met opleiding samenhangt, terwijl opleidingshomogamie in andere tijden een meer expliciete huwelijksstrategie is. Dit bleek niet op te gaan. De opleidingshomoga-

mie is relatief stabiel in de onderzochte periode. Voor zover er veranderingen zijn, duiden deze eerder op een toename dan afname. Bovendien kan het verband tussen de opleidingen van partners in de loop van de tijd steeds minder goed worden toegeschreven aan de cultuurdeelname van de echtgenoten. Dit betekent dat opleidingshomogamie steeds meer een zelfstandige huwelijksstrategie is geworden, die al dan niet bewust ter veiligstelling van de eigen status wordt toegepast. Toch sprak er ook een bevinding voor de hypothese van De Singly. De met bivariate modellen vastgestelde opleidingshomogamie kon - over de gehele naoorlogse periode bezien - voor bijna de helft worden verklaard door het feit dat mensen bij partnerselectie cultuurhomogaam zijn en het feit dat cultuur met opleiding samenhangt. Zoals De Singly (1993) heeft gezegd, vinden partners elkaar niet zo sterk op grond van opleiding als dat op het eerste gezicht lijkt: ze kiezen elkaar in belangrijke mate uit op grond van overeenkomsten op het gebied van de schone kunsten.

De met multivariate modellen gedane bevindingen spreken minder sterk tegen voorspellingen uit Bourdieus theorie van economisch en cultureel kapitaal dan tegen die van De Singly. Volgens verwachting remde de ontwikkeling naar grotere opleidingshomogamie af in de periode dat het onderscheidend vermogen van onderwijsdiploma's geringer werd (de jaren tachtig). De cultuurhomogamie reageerde hier echter niet op als een compenserende strategie. Ze nam in de jaren tachtig in sterkte af, hoewel niet significant. Al met al suggereren onze uitkomsten eerder een verwerping dan een confirmatie van de gedachte dat reproductiestrategieën een zelf-regulerend geheel vormen.

Een betere verklaring voor de trend in cultuurhomogamie biedt de welstandshypothese. Deze hypothese hebben we afgeleid uit Ingleharts theorie van postmaterialisme. Volgens de welstandshypothese zouden mensen als volwassenen sterker op een verfijnde smaak bij de aanstaande partner gaan letten wanneer ze het eerder in hun leven materieel beter hadden. Dit bleek het geval: de cultuurhomogamie nam toe in de periode dat in Nederland de welvaart steeg (1948-1983) en werd relatief minder belangrijk in de periode dat de welvaart afnam (1983-1992). Dat de cultuurhomogamie in de jaren tachtig onder het niveau van de eerdere cohorten is gekomen, werd echter niet verwacht. De materiële omstandigheden zijn in de jaren tachtig relatief wel slechter geworden, maar bevinden zich nog altijd op een hoger niveau dan in de jaren vijftig of zestig.

De derde vraagstelling van ons artikel betrof niet de homogamie naar een bepaald kenmerk, maar de mate waarin aanstaande partners hun positie op meerdere kenmerken tegen elkaar afruilen. De vraag was in hoeverre - volgens ruiltheoretische gedachten van Merton - het belang van cultuur

voor het verkrijgen van een goed opgeleide partner in oudere huwelijks-cohorten voor vrouwen groter was dan voor mannen, en in hoeverre dit verschil in de loop der tijd geringer is geworden. Analyses met multivariate modellen hebben laten zien dat de hier bedoelde ruileffecten sterker zijn voor vrouwen dan voor mannen, en dat dit sekseverschil over de tijd afneemt. Dit bevestigt onze ruilhypothese: cultuurdeelname is in tijden van aanzienlijke sekseongelijkheid een middel voor vrouwen om hoog opgeleide mannen aan te lokken, terwijl ze dat in tijden van geringe sekseongelijkheid veel minder is. Het laatste cohort laat echter een afwijkend beeld zien: gedurende de jaren tachtig neemt voor vrouwen het belang van cultuur voor het verkrijgen van een hoog opgeleide man toe. Dit afwijkend resultaat is niet in overeenstemming met de sterke groei van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen gedurende de jaren tachtig en we hebben hier ook geen goede verklaring voor.

Beschouwen we de bevindingen omtrent opleidingshomogamie, cultuurhomogamie en de afruil van opleiding en cultuur te zamen, dan is er weinig reden om aan te nemen dat cultuurdeelname bij de partnerkeuze een steeds belangrijkere rol speelt. Ze wordt in de jaren tachtig weliswaar belangrijker voor vrouwen, maar de cultuurhomogamie neemt in deze periode af. Deze algemene bevinding komt overeen met onderzoek naar statusoverdracht. In dat onderzoek is aangetoond dat het effect van culturele achtergrond op het bereikt opleidingsniveau in Nederland na de Tweede Wereldoorlog relatief klein en stabiel is gebleven (De Graaf 1986, Janssen & Ultee 1994, Niehof & Ganzeboom 1995). Ook werden er geen grote verschillen tussen mannen en vrouwen gevonden in het belang van cultuur voor het behalen van een goede opleiding. Deze resultaten omtrent statusoverdracht vormen te zamen met onze resultaten een aanwijzing dat de bovenlagen zich in de loop van de tijd niet in sterkere mate cultureel gaan onderscheiden van andere sociale lagen.

De algemene conclusie dat hogere statusgroepen zich in tijden van diploma-inflatie niet sterker dan voorheen onderscheiden op cultuur kan natuurlijk afhangen van de gebruikte meetinstrumenten. Zo is het mogelijk dat mensen zich onderscheiden voor enkele van de door ons gebruikte culturele items, of voor geheel andere items. Aanvullende analyses van afzonderlijke cultuuritems hebben laten zien dat zich geen compenserende strategieën van culturele aard in het naoorlogse tijdvak hebben voorgedaan. Ze deden zich ook niet voor wat betreft statusgevoelige culturele activiteiten, zoals bezoek aan theater en klassieke concerten. Verder lijken de hogere klassen zich evenmin door steeds strengere en meer complexe vormen van gedrag te gaan onderscheiden. Homogamie wat betreft het lezen van complexe Nederlandse of vertaalde literatuur was bijvoorbeeld het sterkst in de

jaren zestig, terwijl homogamie wat betreft een minder complex cultureel item, het bezoek aan toneel, een decennium later haar hoogtepunt had. In hoeverre de hogere statusgroepen zich door andere dan de door ons gemeten vormen van vrijetijdsbesteding en cultuur onderscheiden, blijft een open vraag. Een andere kwestie die onaangeroerd blijft is in hoeverre lagere statusgroepen zich de culturele gedragingen van de hogere klassen eigen maken en in hoeverre in deze statusgroepen andere vormen van cultureel gedrag bepalend zijn. Het bestaan van bijzondere culturen in bepaalde buurten van grote steden duidt op de mogelijkheid van andere, minder legitieme maar wel levenskrachtige dimensies van cultureel gedrag.

Al met al dringt zich de vraag op in hoeverre Bourdieus hypothesen over het grote belang van cultuur geldigheidswaarde hebben voor hoog ontwikkelde industriesamenlevingen. Ze zijn weinig van toepassing gebleken in het naoorlogse Nederland. De reproductietheorie van Bourdieu zou zelfs niet in haar land van oorsprong, de Franse samenleving, opgaan. Mendras en Cole (1988) lieten zien dat zich in Frankrijk na 1968 een tweede Franse Revolutie (de sociale hervormingen na de 'gebeurtenissen van Mei 1968') heeft voorgedaan die weinig te maken heeft met compenserende strategieën maar meer met structurele ontwikkelingen in deze samenleving, zoals de grotere arbeidsmarktaandeelname van vrouwen en veranderingen in de opleidings- en beroepsstructuur. Daarmee hoeft echter de theorie van Bourdieu niet geheel te worden verworpen. Cultuur heeft zeer wel invloed in hedendaagse samenlevingen. Het is belangrijk dit telkens weer vast te stellen.

Noten

* Dit onderzoek werd gefinancierd door NWO (NWO-510-79-301). Onze dank gaat uit naar Gerbert Kraaykamp, Wilma Smeenk en Jacques Janssen voor commentaar op eerdere versies van dit paper.

1. We gebruiken de term huwen ook voor het ongehuwd gaan samenwonen.
2. Voor de Verenigde Staten bestaan ook alleen indirecte aanwijzingen voor cultuurhomogamie. Al in 1943 werd door Burgess & Wallin (1943) gevonden dat verloofde paren overeenkomen wat betreft hun culturele voorkeuren. De paren geven aan ongeveer even vaak thuis te willen blijven of uit te willen gaan en

hebben dezelfde voorkeur voor theater of dans. Een recente, indirecte aanwijzing voor cultuurhomogamie in de Verenigde Staten vinden we in onderzoek van Kalmijn (1994). Hij stelde vast dat mensen met culturele beroepen (zoals onderwijzers) liever met elkaar willen trouwen dan met personen die een economisch beroep uitoefenen (zoals managers van een bedrijf). Deze neiging tot cultuurhomogamie nam tussen 1970 en 1980 overigens af.

3. DiMaggio en Mohr (1985) hebben dit punt zelf onderkend: 'Testing these hypotheses raises problems of specifica-

tion, in that the expectation that partners match each other's characteristics implies simultaneity in the effects of own education and that of the spouse.....Because simultaneity is likely to be greatest between own education and spouse's education, the misspecification is likely to inflate the effects of own education on that of the spouse and, in so doing, to bias downward the estimates of the effects of cultural capital and other independent variables' (DiMaggio & Mohr 1985, 1250).

4. Het verwijt van 'fast reading' dat Bourdieu (1989, 392, noot 12) aan het adres van bepaalde critici maakt is volgens ons in verdergaande mate van toepassing dan Bourdieu hier impliceert.

5. Bourdieu (1979) maakt het onderscheid tussen deze twee vormen van kapitaal. Bourdieu (1983) voegt hieraan sociaal kapitaal toe. Op de gevolgen van sociaal kapitaal voor partnerkeuze gaan we hier niet in. Voor gegevens over sociaal kapitaal en bereikt beroepsniveau in Nederland, zie De Graaf & Flap (1988).

6. Een aanwijzing voor het belang van cultuurdeelname voor vrouwen vinden we in Nederland in het bestaan van apart middelbaar onderwijs voor deze groep: de middelbare meisjesschool (MMS). Dit is een opleiding met veel aandacht voor culturele vorming.

7. Het feit dat vrouwen meer buitenshuis zijn gaan werken en daarmee zelf minder vrije tijd hebben gekregen, spreekt niet tegen de veronderstelling dat door werktijdverkorting de gezamenlijke vrije tijd van huwelijkspartners is toegenomen.

8. Het CBS geeft geen gegevens die op jaren voor 1959 betrekking hebben. In 1967 was het reëel besteedbaar inkomen van inkomenstrekkers 28.400 gulden, in 1977 35.300 gulden en in 1987 32.300 gulden (CBS 1994).

9. De indeling van onderwijsniveau is

als volgt: (1) LO-, (2) LO, (3) LBO, (4) MAVO, (5) MBO, (6) HAVO, (7) VWO, (8) HBO, (9) WO, (10) WO+. Merk op dat we MBO lager schalen dan HAVO. Deze keuze berust op aanvullende analyses met geschaalde associatiemodellen.

10. We hebben de andere drie items die deelname aan cultuur met een grote c betreffen, weggelaten. Het gaat om het bezoek van opera of balletvoorstellingen, het lezen van literaire poëzie, en het lezen van literatuur in een vreemde taal. Deze items bleken te scheef te zijn verdeeld en/of niet voldoende te laden op de cultuurschaal.

11. Principale factor analyse van de zes cultuuritems geeft aan dat de items goed bij de schaal passen en weinig onderlinge variatie vertonen. Voor de mannen zijn de ladingen van de cultuuritems respectievelijk 0,83, 0,70, 0,56, 0,61, 0,78 en 0,67 bij een eigenwaarde van 2,92. Voor de vrouwen bedragen de ladingen respectievelijk 0,82, 0,76, 0,65, 0,66, 0,75, en 0,72 bij een eigenwaarde van 3,17.

12. Het eerste cohort omvat een groter aantal jaren dan de andere cohorten vanwege het relatief gering aantal nog levende paren (c.q. samenwonen-relaties). Verder willen we opmerken dat voor gehuwden het samenwonenjaar is genomen indien ze voor hun huwelijk reeds samenwoonden.

13. In eerder onderzoek van Kalmijn (1991a) naar opleidingshomogamie werden wel selectie-effecten gevonden: heterogame paren vallen eerder uit cohorten weg dan homogame paren. Deze resultaten berusten echter op een vergelijking van nulde-orde correlaties voor cohorten tussen twee meetmomenten. De significantie van het effect van huwelijksduur is in deze studie niet met (multivariate) analyse vastgesteld.

14. Hoewel loglineaire modellen wellicht beter voor het aanbod van huwelijkskandidaten controleren dan correlatie maten -

ze specificeren voor elke opleidingsgroep een aparte parameter α_i , zijn ze niet erg spaarzaam. Ze gaan uit van frequenties in een kruistabel, in ons geval van een tabel van opleidingen en cultuurdeelname van partners. Voor Nederland zijn er niet genoeg gegevens om zo'n grote kruistabel te vullen. We willen aantekenen dat bij een eerdere analyse van onze gegevens door Uunk (1996) geen verschillen te zien waren in trends in opleidingshomogamie tussen loglineaire en correlatie modellen. Dit suggereert dat correlatie modellen afdoende corrigeren voor verschillen in het aantal huwbare mannen en

vrouwen met een bepaalde opleiding.

15. We hebben ook andere trendmodellen getest zoals modellen die een breuk in de ontwikkeling van opleidingshomogamie (na de jaren tachtig) postuleren. Zowel in de bivariate als multivariate analyses van opleidingshomogamie (maar ook cultuurhomogamie), bleken breukmodellen het minder goed te doen dan modellen die een constante homogamie veronderstellen. We moeten aantekenen dat we vanwege schattingsproblemen geen modellen konden schatten die uitgaan van lineaire trends in homogamie.

Literatuur

- Becker, H.A., Tegenstellingen en vooruitgang in de sociologie, in: H.A. Becker & P. Glasbergen (red.), *Sociologie en verzorgingsstaat*. Den Haag: VUGA, 1986.
- Berkel, M. van & N.D. de Graaf, Husband's and Wife's Culture Participation and their Levels of Education: a Case of Male Dominance?, *Acta Sociologica*, 2 (1995), 131-149.
- Blau, P.M. & O.D. Duncan, *The American Occupational Structure*. New York: John Wiley, 1967.
- Bourdieu, P., Les stratégies matrimoniales dans le système de reproduction, *Annales Economies Société Civilisation*, 27 (1972), 1105-1127.
- Bourdieu, P., Avenir de classe et causalité du probable, *Revue Française de Sociologie*, 15 (1974), 3-42.
- Bourdieu, P., *La distinction, critique sociale du jugement*. Paris: Minuit, 1979.
- Bourdieu, P., Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital, in: Kreckel, G. (red.), *Soziale Ungleichheiten*. Göttingen: Schwartz, 1983, 183-220.
- Bourdieu, P., *La noblesse d'état*. Paris: Minuit, 1989.
- Bumpass, L.L. & J.A. Sweet, Differentials in Marital Instability: 1970, *American Sociological Review*, 37 (1972), 754-766.
- Burgess, E. & P. Wallin, Homogamy in Social Characteristics, *American Journal of Sociology*, 49 (1943), 109-124.
- CBS, *Vijfennegentig jaren statistiek in tijdreeksen*. Den Haag: SDU, 1994.
- DiMaggio, P. & J. Mohr, Cultural Capital, Educational Attainment and Marital Selection, *American Journal of Sociology*, 90 (1985), 1231-1261.
- Eckland, B.K., New Mating Boundaries in Education, *Social Biology*, 17 (1970), 269-277.
- Elias, N., *Über den Prozess der Zivilisation*. Bern: Verlag Francke, 1939.
- Franke, H., Gewelddiscriminatie in Nederland: een historisch-sociologische analyse, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 18 (1991), 13-45.

- Ganzeboom, H.B.G., *Cultuur en informatieverwerking*. Dissertatie Universiteit Utrecht, 1984.
- Ganzeboom, H.B.G. & P.M. de Graaf, Intergenerationele opleidingsmobiliteit in Nederland van geboortecohorten 1891-1960, *Sociale Wetenschappen*, 32 (1989), 263-278.
- Goldthorpe, J.H., *Class Structure and Social Mobility in Modern Britain*. Oxford: Clarendon Press, 1980.
- Graaf, P.M. de, The Impact of Financial and Cultural Resources on Educational Attainment in The Netherlands, *Sociology of Education*, 59 (1986), 237-246.
- Graaf, N.D. de & H.B.G. Ganzeboom, Cultuurdeelname en opleiding: een analyse van statusgroep-effecten met diagonale referentiemodellen, *Mens en Maatschappij* 65 (1990), 219-244.
- Graaf, N.D. de & H.D. Flap, With a Little Help from my Friends: Social Resources as an Explanation of Occupational Status and Income in West Germany, the Netherlands, and the United States, *Social Forces* 67 (1988), 452-472.
- Hendrickx, J., *The Analysis of Religious Assortative Marriage; an Application of Design Techniques for Categorical Models*. Dissertatie Katholieke Universiteit Nijmegen, 1994.
- Hendrickx, J., J. Lammers & W.C. Ultee, Kerkelijk gemengde huwelijken in Nederland 1946-1986, in: Gadourek, I. & J.L. Peschar (red.), *De open samenleving*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1989, 40-57.
- Hendrickx, J., W.J.G. Uunk & J. Smits, Stratificatie en het huwelijk; partnerkeuze en partnereffecten, in: Dronkers, J. en W.C. Ultee (red), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: sociale gelaagdheid en mobiliteit*. Assen: Van Gorcum, 1995, 162-181.
- Hoog, C. de, *Wederzijdse kenmerken van huwelijkspartners; een analyse op basis van de Volkstelling 1971*. Den Haag: SDU, 1971.
- Hoog, C. de, *Partnerselectie bij huwelijksluiting in Nederland*. Dissertatie Landbouw-universiteit Wageningen, 1982.
- Inglehart, R., *The Silent Revolution*. Princeton: Princeton University Press, 1977.
- Janssen, J.P.G. & W.C. Ultee, De cultuur of de centen; een nieuwe toetsing van hypothesen over culturele en economische hulpbronnen in de intergenerationele overdracht van onderwijs, *Mens en Maatschappij*, 69 (1994), 400-419.
- Kalmijn, M., Status Homogamy in the United States, *American Journal of Sociology*, 97 (1991a), 496-523.
- Kalmijn, M., Shifting Boundaries: Trends in Religious and Educational Homogamy, *American Sociological Review*, 56 (1991b), 786-800.
- Kalmijn, M., Assortative Mating by Cultural and Economic Occupational Status, *American Journal of Sociology*, 100 (1994), 422-452.
- Mendras, H. & A. Cole, *Social Change in Modern France: towards a Cultural Anthropology of the Fifth Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Merton, R.K., *Sociological Ambivalence and other Essays*. New York: The Free Press, 1976 [1944], 217-250.
- Niehof, T.J. & H.B.G. Ganzeboom, De invloed van materiële en culturele hulpbronnen op het bereikte opleidingsniveau: een replicatie en uitbreiding, *Sociale Wetenschappen*, 2 (1995), 1-22.

- Ploeg, S.W. van der, *The Expansion of Secondary and Tertiary Education in the Netherlands*. Nijmegen: ITS, 1993.
- Singly, F. de, Théorie critique de l'homogamie, *L'Année Sociologique*, 37 (1987), 181-205.
- Singly, F. de, *Sociologie de la famille contemporaine*. Paris: Nathan, 1993.
- Sixma, H. & W.C. Ultee, Trouwpatronen en de openheid van een samenleving: de samenhang tussen de opleidingsniveaus van (huwelijks)partners in Nederland tussen 1959 en 1977, *Mens en Maatschappij*, 58 (1983), 109-131.
- Smits, J., W.C. Ultee & J. Lammers, Het verband tussen de beroepsposities van huwelijkspartners in acht landen van de Europese Gemeenschap, 1975-1989, *Mens en Maatschappij*, 68 (1993), 39-58.
- Swaan, A. de, *Zorg en de staat: welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwere tijd*. Amsterdam: Bert Bakker, 1988.
- Ultee, W.C., J. Dessens & W. Jansen, Why Does Unemployment Come in Couples?, *European Sociological Review*, 4 (1988), 125-149.
- Ultee, W.C. & H.B.G. Ganzeboom, *Familie-enquête Nederlandse bevolking 1992-1993*. [databestand]. Nijmegen: Vakgroep Sociologie, 1993.
- Uunk, W.J.G., *Who Marries Whom? The Role of Social Origin, Education and High Culture in Mate Selection of Industrial Countries during the Twentieth Century*. Dissertatie Katholieke Universiteit Nijmegen, 1996.
- Uunk, W.J.G. & W.C. Ultee, Partnerkeuze in Nederland: trends in herkomst- en opleidingshomogamie tussen 1947 en 1992, *Sociale Wetenschappen*, 2 (1995), 23-46.
- Vries, G. de, *Het pedagogisch regiem: groei en grenzen aan de geschoolde samenleving*. Amsterdam: Meulenhoff, 1993.
- Warren, B.L., A Multiple Variable Approach to the Assortative Mating Phenomenon, *Eugenics Quarterly*, 13 (1966), 285-290.
- Wilterdink, N. & B. van Heerikhuizen, *Samenlevingen, een verkenning van het terrein van de sociologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1985.
- Witte, H. de (red.), *Op zoek naar de arbeidersklasse*. Leuven: Acco, 1994.

Bijlage

Correlaties tussen opleidingen en cultuurdeelname van partners voor de gehele naoorlogse periode en per huwelijkscohort afzonderlijk

Gehele periode	N=547			
opleiding man	1,000			
opleiding vrouw	0,515	1,000		
cultuurdeelname man	0,495	0,303	1,000	
cultuurdeelname vrouw	0,383	0,551	0,434	1,000
gemiddelde	4,833	4,434	1,442	1,549

<i>Cohort 1: 1948-1962</i>		N=89			
opleiding man	1,000				
opleiding vrouw	0,393	1,000			
cultuurdeelname man	0,370	0,239	1,000		
cultuurdeelname vrouw	0,398	0,510	0,339	1,000	
gemiddelde	4,148	3,214	1,416	1,550	
<i>Cohort 2: 1963-1972</i>		N=153			
opleiding man	1,000				
opleiding vrouw	0,569	1,000			
cultuurdeelname man	0,590	0,454	1,000		
cultuurdeelname vrouw	0,472	0,622	0,526	1,000	
gemiddelde	4,614	4,085	1,497	1,613	
<i>Cohort 3: 1973-1982</i>		N=176			
opleiding man	1,000				
opleiding vrouw	0,445	1,000			
cultuurdeelname man	0,542	0,290	1,000		
cultuurdeelname vrouw	0,336	0,599	0,469	1,000	
gemiddelde	4,937	4,754	1,453	1,513	
<i>Cohort 4: 1983-1992</i>		N=129			
opleiding man	1,000				
opleiding vrouw	0,519	1,000			
cultuurdeelname man	0,474	0,316	1,000		
cultuurdeelname vrouw	0,389	0,630	0,348	1,000	
gemiddelde	5,419	5,256	1,386	1,526	